

Eşref Doğan & Hasan Çelik, *Kavramlar ve Tasavvufî İzâhlar Açısından Aleviliğin El Kitabı*, Kriter Yayınları, İstanbul, 2022.*

MİHRİBAN ARTAN**

Tanıtımını yapmaya çalıştığımız “*Kavramlar ve Tasavvufî İzâhlar Açısından Aleviliğin El Kitabı*” adlı eser, Ağuiçen Ocağı’nın Mir Seyyid Koluna mensup olan Eşref Doğan Dede ile Alevilik alanındaki çalışmalarıyla tanınmaya başlayan Din Sosyolojisi Uzmanı Hasan Çelik tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada yazarların “*Kavramlar ve Tasavvufî İzâhlar Açısından Aleviliğin El Kitabı*” adlı eseri incelenmiş, yazarların Aleviliğin kavramları ve tasavvufî boyutu ile ilgili görüşleri hakkında birtakım değerlendirmeler yapılmıştır. Eser hem önemli bir kanaat önderi olan Eşref Doğan Dede hem de gelenekten yetişen, Anadolu Aleviliği üzerinde çalışan ve birçok basın ve yayın kuruluşlarında yazarlık yapan Hasan Çelik Hoca tarafından kaleme alınması bizi eseri okunmaya ve tanıtmaya sevk etmiştir.

Yazarların hem gelenekten gelmesi hem de özellikle de Hasan Çelik’in Alevilik çalışmaları alanında uzman olması bu eserin sağlam argümanlarla olabildiğince objektif bir şekilde kaleme alınmasını sağlamıştır. Eserin tanıtımı yapılırken de şekil ve muhtevası hakkında bilgi verip yazarın ele aldığı konulara dair birtakım eleştiriler içeren değerlendirmelerde bulunduk.

Yazarların kaleme aldığı bu eser 2022 yılında Kriter Yayınları tarafından basılmıştır. Eser, muhtevası itibarıyla 265 sayfalık bir hacme sahip olmakla beraber üç bölümden müteşekkildir. Eserin editörlüğünü ise Ardahan Üniversitesinden Dr. Öğr. Üyesi Serkan Balcı yürütmüştür. Kitap; önsöz, giriş ve asıl konunun anlatıldığı üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölüm 171 sayfadan, ikinci bölüm 67 sayfadan, üçüncü bölüm ise 6 sayfadan oluşmaktadır. Ancak ifade etmek gerekirse bölümlere ayrılan sayfa aralığının orantılı olmaması metodolojik olarak tartışılacak bir durumdur.

Kitabın önsözünde çalışmanın genel hatlarının neler olduğunu görmek mümkündür. Yazarların amacı, daha önce Aleviliğin inanç dünyasına ait kullanılan kavramları, erkânları veya tanıtları izah etmek için bundan önceki yıllarda kaleme aldıkları akademik çalışmaları derli toplu bir şekilde genişleterek bir arada veren bir eser ortaya koymak olmuştur. Eserin daha önceki çalışmalarından farkı ise tasavvufî yönü ile Aleviliğin kavramlarının izahı yapılmasıdır. Bu sebeple “İslam, Alevilik ve Tasavvuf” ilişkisi çerçevesinde Aleviliğe dair erkânların, sembollerin ve kavramların yazıldığı daha kapsamlı bir çalışma yapmayı amaçlamışlar. Eserin sınırları da bu

* Geliş Tarihi/Received: 29.04.2022, Kabul Tarihi/Accepted: 11.05.2022, DOI: <https://doi.org/10.34189/hbv.104.030>.
** Dr., Nevşehir/Türkiye. E-mail: artanmihriban@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2349-2234>.

çerçevede şekillenmiştir. Bu bağlamda Aleviliğin tarihsel arka planı ve tarihsel sürecine dair bir anlatıya eserde yer verilmemiş sadece kavramların izahı yapılmıştır.

Eserin içeriği hem teorik hem de mülakat tekniklerinden istifade edilerek oluşturulmuştur. Ciddi bir literatür okuması ve kaynakçasıyla kaleme alınan eserde, teorik bilgilerle tanımlamalara yer verilmiştir. Ancak yazarların kullandığı kaynaklar yazma eserler ve tasavvufun klasik kaynakları açısından eksik olduğunu söylemek mümkündür. Kullanılan ana kaynakların ise tercümelerine müracaat edilmiştir. Görebildiğimiz kadarıyla yazarların müracaat ettiği yazma eserler yoktur. Bu bağlamda literatürün zayıf olduğunu ama tetkik eserler açısından hayli zengin bir kaynak çeşitliliği oluşturulduğu söylenebilir. Zira konuyla ilgili kitaplara, makalelere ve ansiklopedi maddelerine büyük oranda ulaşılmış ve yerinde kullanılmıştır. Ana kaynaklardan Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinden, buyruklardan ve deyişlerden; tetkik/inceleme eserlerden ise konuyla ilgili akademik anlamda çalışmaları bulunan Abdülbaki Gölpınarlı, Mehmet Fuat Köprülü, Ahmet Taşğın, Ali Yaman, Bülent Akın, Mehmet Ersal, Doğan Kaplan, İrene Mélikoff, Ahmet Yaşar Ocak gibi birçok araştırmacıdan istifade edilmiştir. Tetkik/inceleme eserlerin eksik yönü ise yabancı araştırmacıların çalışmalarından azımsanacak derecede istifade edilmesidir. Ayrıca eserde Aleviliğin inanç dünyasından inanç önderlerinin yorumlamalarına ve geçmişle günümüz arasındaki erkânların algılanmalarına ilişkin değişen sosyolojik değerlendirmelere de gidilmiştir. Eserin bu yönü onu güçlü kılan özelliklerindedir.

Yazarlar, çalışmanın girişinde; Türklerin İslamlaşma evresine dair kısa bir bilgi verip Türk tarihi açısından Anadolu'nun yurt edinilmesinde büyük bir eşik olan Malazgirt Meydan Savaşı'nın kazanılmasında Alevi Ocaklarının üstlendikleri rollere dikkat çekmektedirler. Yazarlara göre Türklerin İslamlaşması ve bu süreçle Malazgirt Zaferi arasında geçen yaklaşık 250-300 yıllık bir zaman diliminde Alevi Ocakları, Anadolu topraklarına peyderpey gelip yerleşmeye başlamış ve Sultan Alparslan'ın Malazgirt Zaferi'ni kazanmasının sosyolojik/psikolojik altyapısını da o dönemlerde hazırlamışlardır. Yazarların bu bölümde eleştirdikleri husus ise Türk millî tarihinin mezhepsel kaygılardan arındırılmamış olması meselesidir. Bu eleştirilerini de Cumhurbaşkanlığı forsunda yer alan ve her biri büyük Türk Devletlerini temsil eden 16 yıldızın eksik olduğu yönündeki kanaatleriyle ifade etmişlerdir. Yazarlara göre Cumhurbaşkanlığı forsuna Safevî Devleti'ni de temsilen bir yıldız eklenmelidir. Çünkü Safevî Devleti de bir Türk devleti olup Türk tarihinde önemli yeri vardır.

Giriş kısmında verilen bilgiler kanaatimizce eksiktir. Aleviliğin erkânlarını, sembollerini ve kavramlarını tasavvufî açıdan ele almaya çalışan yazarların giriş kısmında tasavvuf hakkında özellikle de Horasan Tasavvufuna dair giriş mahiyetinde bilgi verilebilirdi. Böylece Aleviliğin kavramları hem tasavvufî açıdan hem de tasavvuf klasiklerince de değerlendirilmiş olurdu. Örneğin İlgar Baharlı'nun "*Tasavvuf Klasikleri Eşliğinde Safevîler Öncesinde Sema (Semah)*" adlı çalışmasında "Semah" kavramının tarihsel arka planı ve tasavvufî izahının tasavvuf klasiklerinden yararlanarak ortaya konulduğunu görmekteyiz.

Çalışmanın en geniş kapsamlı bölümü olarak kaleme alınan "Alevilik/ Kızılbaşlık, Bektaşilik ve Sünnilik" (S. 3-174) adlı birinci bölümde on iki temel başlık ve birçok alt başlık üzerinden Aleviliğin inanç dünyasını ilgilendiren kavramların izahlarına yer verilmiştir. Bu bölümde "Alevî", "Kızılbaş" ve "Bektaşî" kavramlarının tanımlamaları yapılmıştır. Eserin ikinci baskısında bu kavramlara ilaveten Sünnî veya

Şîî İslam şeriatının dışında kalan ve kendilerini “Sır, Bâtın ve Hakikat” kavramları çatısı altında tanımlayan “Kalenderî, Haydarî, Şemsî, Abdal, Babaî, Işık, Vefaî, Cavlaki, Torlak, Rafızî” gibi kavramların da tanımlamaları yapılması gerekmektedir. Nitekim tüm bu kavramlar bugünkü şemsiye (*hipernim*) adlandırma olan “Alevî” kavramını karşılamaktadır.

Şah Baba Mansur Ocağı’ndan Hıdır Akbayır Dede Aleviliği şu şekilde tanımlamıştır:

“Aleviliği coğrafi bir bölgeye hapsedmek doğru değildir. Alevilik bir inançtır, onu coğrafi sınırlarla tanımlamak ve Alevilerin yaşadığı yerlere göre isimlendirmek Aleviliğin bir bütün olarak görülmesini eksik bırakmaktadır. Alevilik bir üst tanımlamadır. Bektaşilik, Nusayrilik, Mevlevilik vb. gibi tanımlamalarda bu üst tanımlamanın içerisindeyler. Bu nedenle Aleviliğin içinden doğan bir tarikat olan ve 16. yüzyıldan sonra vücut bulan Bektaşilik kavramını kullanırken bile ‘Alevilik-Bektaşilik’ diyoruz. Oysaki Bektaşilik belli ritüelleri farklı olan ve Aleviliğin içinden doğan bir tarikatken, kavramı Aleviliğe eşanlamlı şekilde kullanıyoruz. Araştırmacıların kavramları kullanırken bu gibi hassasiyetlere dikkat etmesi gerekmektedir.”¹

Bu bölümde ve çalışmanın genelinde yazarların bu üst tanımlamaya hassasiyetle uyduklarını görmekteyiz. Eserde Bektaşilik, Mevlevilik vb. inanç gruplarının müstakil ritüellerini ifade eden tanımlamalar dışında “Alevilik” üst tanımlaması kullanılmıştır. Alevi teriminin bir şemsiye kavram olarak kullanıldığı bu bölümde Alevi inanç ritüellerine dair pek çok kavramın da izahı yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde Sünniliğin tanımlanması ve Alevilik üzerinden algılanmasına dair önemli değerlendirmeler de kaleme alınmıştır. Eserde Aleviliği oluşturan temel kavramların ve manevi makamların içerisinde Bektaşiliğin de manevi makamları olarak bilinen ve her biri müstakil bir tanımlama olarak verilen “Babalık, Dervişlik ve Halifelik” gibi kavramlara da açıklık getirilmiştir.

Birinci bölümde Aleviliğin temel unsurlarından olan “Hz. Ali, Ehl-i Beyt ve On İki İmam Kültünün” Alevilikteki yerine de ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Devamında ise Aleviliğin temel unsurlarından manevi makam ve uygulamaları olan “Mürşidlik, Pirlık, Rehberlik, Taliplik, Muhiplik, Dervişlik, Babalık, Mücerretlik, Halifelik, Post ve Manevi aşamalara” dair izahlar yapılmıştır.

Bu bölümde Alevilikte “Ocak sistemi” hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Ocakların tarihsel süreci, manevi yönü, toplumu dizayn etmedeki rolü, Ocakların işlevleri ve Anadolu’daki Alevi ocaklarının listesi bu bölümde ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Yazarlar ocakların anlatıldığı başlığa oldukça ehemmiyet vermiştir. Yine bu bölümde “Kırklar Cemi ve Cem İbadeti” adlı başlıkta cem ibadetinin makamları, ceme bekâr veya eşli girme halleri Buyruklardan, tetkik eserlerden ve Kırklar Cemi menkıbesinden istifade edilerek yazılmıştır. Bu bölümde Cemde on iki hizmetin sahipleri, cem ibadetindeki sıralama ve cem ibadetinin dört makamı hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Eserin birinci bölümünde Aleviliğin terminolojisine dair “On Dört Mahsum-u Pak, On Yedi Kemberbest, Düşkünlük, Semah ve İkrar” kavramlarının açıklanması da yapılmıştır. Alevilikte Dâr ve türleri olan “Dâr-ı Fâtma/Dâr-ı Hüseyin, Dâr-ı Mansur, Dâr-ı Fazlı, Dâr-ı Nesîm” hakkında kısaca bahsedilmiştir. Yine bu bölümde Alevilikte Gülbank (dua) ve çeşitli versiyonlarına da yer verilmiştir. Görüldüğü

¹ Hıdır Akbayır Dede’den aktaran için bk. Doğan, Eşref - Çelik, Hasan. *Kavramlar ve Tasavvufî İzahlar Açısından Aleviliğin El Kitabı*. İstanbul: Kriter Yayınları, 2022, S. 6.

üzere birinci bölümde Alevi inancına dair inanç, ritüel, makam, ibadet ve daha birçok hususa açıklık getirilmiş ve bu bağlamda birinci bölüm eserin bel kemiğini oluşturmaktadır. Eserin önemini ortaya koyan birinci bölüm yazılırken yazılı, sözlü, tetkik ve ana kaynaklardan istifade edilmiştir. Anlatımı güçlü kılmak için de deyişlerden ziyadesiyle atıf yapılmıştır. Ancak kavramların tasavvufi açıdan tasavvuf klasikleri çerçevesinde değerlendirilmesi 2. baskıda tekrar gözden geçirilmesi eserin kalitesini daha da artıracak kanaatindeyiz.

Çalışmanın ikinci bölümü olan “Alevilikte Gönül Eğitimi” (S. 175-242) adlı kısım birinci bölüme nispeten daha kısadır. Yazarlar bu bölümde Aleviliğin manevi eğitim boyutlarını açıklamalarının yanında, Aleviliğin inanç dünyasının kimliğini oluşturan erkân ve adablara dair geniş açıklamalara yer vermişlerdir. Taliplerin yol içinde uyması gereken kuralları yani “yolculuğun boyutları ve aşılacak makamları” buyruklardan yola çıkarak ele alınmıştır. Yazarlara göre “Alevilikte ve Bektaşilikte insan her zaman yol halinde ve yolculukta. Bu yolculuğun esas gayesi ise hakikat şehrine ve oradaki gerçek hakikate yani Hakk’a ulaşmaktır.” Yazarlar, Mehmet Yaman’ın tercümesini yaptığı “*Buyruk*” adlı çalışmasından yola çıkarak bu yolun Alevi tasavvufunda nasıl olduğuna, hangi kurallar çerçevesinde şekillendiğine dair birtakım değerlendirmeler yapmışlardır. İlaveten Doğan Kaplan’ın “*Yazılı Kaynaklara Göre Alevilik*” adlı çalışmasında bu yolda uyulması gereken kural ve edepin neler olduğu da otuz beş madde şeklinde verilmiştir. Ayrıca Allah’a ulaşma mertebeleri olan “Şeriat kapısı ve makamları, Hakikat kapısı ve makamları, Marifet kapısı ve makamları” açıklanmıştır.

Bu bölümde üzerinde en çok durulan hususlardan biri de yazarlarca Aleviliğin gönül birleme okulu olarak tanımlanan “musahiplik” olmuştur. Musahipliğin İslam tarihinde nasıl zuhur ettiğine, Alevilik ve Bektaşilikteki uygulamalarına, erkânlar arasındaki farklılıklarının neler olduğuna dair tespitlerden söz edilmiştir. Yazarlar musahiplik erkânını, musahipliğin Alevi toplum yapısının iç organizasyonunu anlamamız açısından oldukça önemli olduğunu vurgulamaktadırlar.

Alevilikte gönül eğitimi konusuna tahsis edilen ikinci bölümde konunun tasavvufi boyutu birçok yönüyle anlatılmıştır. Bu bölümde göze çarpan husus ise ana kaynaklara doğrudan ulaşılmaması, tercüme edilen veya ana kaynaklara atıf yapan tetkik çalışmalarından yararlanmasıdır. Bu da çalışmanın literatür açısından zayıf olduğunu göstermektedir. Fakat çalışmada verilen bilgiler, yapılan değerlendirmeler, kavramların izahı için referans gösterilen tetkik eserler son derece yerinde olmuştur.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü ise “Alevi-Bektaşî Deyimlerinin Türk Edebiyatına Yansımaları” (S. 243-248) olarak ele alınmıştır. Yazarlar bu bölümde günlük yaşamda sıklıkla kullanılan ama anlamları pek bilinmeyen “Pabucu dama atıldı”, “Kambersiz düğün olmaz”, “Eski kulağı kesik” ve “Hâyî’den gelen Hü’ya gider” gibi birçok deyime açıklık getirmektedirler. Bu bölüm kitabın en kısa bölümüdür. Daha önce de vurguladığımız gibi bu husus metodolojik olarak eserin bütünlüğünü bozan bir durumdur. Kitabın ikinci baskısında bu bölüme Türk Edebiyatında Aleviliğin izlerine dair kapsamlı bir çalışma eklenebilir. Örneğin, Alevi ve Bektaşî deyimlerine ek olarak Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Kaygusuz Abdal, Aşık Veysel ve Hayatî gibi daha birçok ozanın Alevi inancını deyişlerine nasıl yansıttığına ayrıca Alevilik açısından bu deyişlerin önemine de vurgu yapılabilir.

Sonuç olarak yaptığımız kitap değerlendirmesini kanaatimizce şöyle özetlemek mümkündür: Eşref Doğan Dede ile Din Sosyolojisi Uzmanı Hasan Çelik tarafından Aleviliğin kavramları ve tasavvufi yönünü derli toplu bir şekilde vermeye çalışmaları hasebiyle eserin ciddiye alınması gerekmektedir. Yazarlar bu eserinde daha önce kaleme aldığı çalışmalarını genişleterek, Aleviliğin kavramlarının tasavvufi yönünü vurgulamaya yönelik kapsamlı bir çalışma yapmayı amaçlamışlardır. Bu amaçla eserin birinci bölümünde Aleviliğe dair kavramların izahı yapılmıştır. Kavramların açıklamasının yapıldığı birinci bölüm oldukça kapsamlıdır.

Yazarların bu eserde bir tartışmaları yoktur, sadece eserde Alevi inanç, ritüel ve erkânlarına dair kavramların açıklaması yapılmıştır. Bu açıklamaları yaparken de son derece hassas davranılmıştır. Yazarların bu kitabı, Aleviliğin kendine has terminolojisinin oluşturulması, kavramların tasavvufi boyutunun tekrar gözden geçirilmesi gerekliliğini yeniden gündeme getirmiş ve literatüre katkı sağlaması, yapılacak yeni çalışmalara zemin hazırlaması bakımından hayli kıymetlidir.

Nitekim bu eser, Aleviliğin kavramlarının tasavvufi yönünü anlama ve anlatma çabasıyla kaleme alınmıştır. Alevilik okumalarına başlayacak araştırmacıların Aleviliğe dair zihinlerinde oluşacak kavramlara yön verebilmeleri ve derli toplu bir halde cevap verecek nitelikte olması açısından, alana önemli katkı sunacak donanımdadır.

Yazarların izlediği yöntem ise kavramların kaynaklar ışığında tarafsız bir gözle, anlayıcı-yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alınması şeklinde olmuştur. Çalışmanın dil özellikleri bakımından akıcı bir üslupla kaleme alınmış olması ve ana metin içerisinde yer alan bilgilerin de dipnotlarla zenginleştirilmesi ve sıklıkla deyişlere atıf yapılması eserin en güçlü yönleri olarak değerlendirilebilir. Son söz yerine yazarların “Kırklar Cemi ve Cem İbadeti” adlı başlık altında atıf yaptığı Şah Hatayî’nin deyişiyle bitirmek istiyorum.

*“Erenler cemine her can giremez,
Edep ile erkân yol olmayınca.
Her kamberim diyen kamber olamaz.
Şâh’ın kamberine kul olmayınca.*

*Arama uzakta vardır yakını,
Gerçek olan talip bulur hakkını,
Yüklemeler sana yolun yükünü,
Bükülü kametin dal olmayınca.*

*Şah Hatayî’ m eder bu sırrı beyan,
Kâmil midir cahil sözüne uyan,
Bir baştan ağlamak ömre ziyan,
İki baştan muhip yar olmayınca.”²*

Kaynaklar/References

Doğan, Eşref – Çelik, Hasan. *Kavramlar ve Tasavvufi İzâhlar Açısından Aleviliğin El Kitabı*. İstanbul: Kriter Yayınları, 2022.

² Kaynak kişiden aktaran için bk. Doğan, Eşref – Çelik, Hasan. *Kavramlar ve Tasavvufi İzâhlar Açısından Aleviliğin El Kitabı*. İstanbul: Kriter Yayınları, 2022, S. 98.